

Göç Ve Yoksulluk: Hakkâri Örneği

Migration and Poverty: Hakkâri Sample

Mehmet Zeydin Yıldız* ve Faruk Alaeddinoğlu*
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Özet

Türkiye'nin güneydoğu ucunda yer alan ve ismi güvenlik ya da çöpten beslenen insanlar haber konusu olduğunda hatırlanabilen Hakkâri kenti, çeşitli sosyo-ekonomik göstergeler açısından diplerde yer alan ve "öteki" olarak vasıflandırılmaya uygun bir kenttir. Gerek erişim-ulaşım olanaklarının yetersizliğinden kaynaklanan mekânsal sorunlar; gerekse tarihsel-siyasal nedenlerden kaynaklanan sosyo-ekonomik yapı, kenti ülkenin diğer alanlarından soyutlamıştır. Kent, 1990'larda güvenlik sorunlarının etkisiyle boşalan köylerden gelen insanlarla dolmuş ve bu durum zaten yoksul olan kentin sorunlarını daha da arttırmıştır. Ülkenin güneydoğusunda yaşanan toplumsal sorunların, zorunlu yer değiştirmelerin önemli alanlarından biri olması nedeniyle Hakkâri kenti, göç ve yoksulluk konusunda araştırılması gereken en tipik yerleşmelerden biridir. Bu bağlamda kentin 1990 sonrasında en fazla göç alan mahallelerinde çeşitli zamanlarda gerçekleştirilen kapsamlı gözlem ve mülakatların dışında, 160 haneye yönelik detaylı bir anket çalışması yapılmış ve anket sorularına ilişkin frekans ve çapraz analizleri gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, göçlerin büyük bir kısmının 1990 sonrası ve zorunlu bir şekilde meydana geldiği ve daha önemlisi önceleri kırsal alanda sınırlı bir tarımsal tabana sahip olarak görel bir yoksulluk içerisinde yaşayan ailelerin, kente göç sonrasında mutlak bir yoksulluk içerisine girmiş oldukları tespit edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu çalışma ile Hakkâri kentinde göç olgusu ile yoksulluk arasındaki ilişki tespit edilmeye ve kent yoksulluğunun sosyal, ekonomik, mekânsal boyutları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Yoksulluk, Kent Yoksulluğu, Mekânsal Yoksulluk, Zorunlu Göç, Hakkâri.

Abstract

Located in Turkey's southeastern tip, her name being remembered when the subject of news is on security or garbage-fed people, Hakkâri, being at the bottom in terms

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van.
zeydin@hotmail.com

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van.
farukalaeddinoglu@yahoo.com

of socio-economic indicators, can be appropriately qualified as other. The city has been abstracted from the country's other areas because of spatial problems caused by lack of transportation facilities as well as of historical political reasons arising from socio-economic structure. Being already poor in 1990s, the city's problems increased since people have been forced to migrate to city. With social problems experienced in the southeast of the country and in the key areas where forced migration and poverty issues are important, the city of Hakkâri is one of the most typical settlements that should be investigated on migration and poverty issues. In this context, we have conducted extensive observations and interviews in neighborhoods that have got the most migration, added to these were that detailed survey for 160 households was made and frequencies and cross-analysis for survey questions were conducted. Conducted analysis shows that migration after 1990s is the result of obligatory reasons. It is also identified that already poor in the rural areas with limited agricultural base, people moving to city has entered into absolute poverty. Briefly stated, the aim of this study is to determine whether there exist the relationship between the fact of migration and poverty and to put urban poverty's social, economic and spatial dimensions in place.

Key words: Poverty, urban poverty, spatial poverty, forced migration, Hakkâri.

1. Giriş: Kavramsal Çerçeve

Yoksulluk, bugün dünyanın en fazla tartıştığı sosyal olguların başında gelmektedir. Bir eksiklik, yokluk ve dengesizlik hali olarak yoksulluk, gerek üretim faktörlerinin, gerekse ekonomi mekanizmalarının oldukça değiştiği ve çeşitlendiği günümüzde, sadece ekonomik değil, aynı zamanda mekânsal olarak da toplumlari ayırıştırıcı önemli bir durumdur. Bu bağlamda, hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin politik ve ekonomik ajandalarının ilk sırasına yerleşen bu konu, beraberinde çeşitli sosyal, siyasal patlamaları da getirdiğinden giderek daha çok önemsenmekte ve sorunun çözümüne daha çok çaba harcanmaktadır. Ekonomik kaynakların insanlar arasında dengeli ve adil bir şekilde dağıtılmaması ve bunun yol açtığı gelir düzeyi farklılığı, yoksulluğun en önemli nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Egemen kapitalist küresel sistem de aslında sözü edilen durumu beslemektedir. Günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaya çalışılan neoliberal ekonomik politikadaki başarısızlık da, aynı şekilde toplumsal katmanlar arasındaki derinliği arttırarak yoksullaşmaya katkı sağlamaktadır. Geleneksel ekonomik yapıları sahip olan bu ülkeler, pazar ekonomisinin getirdiği yükü taşıyamamakta, başta istihdam olmak üzere çeşitli alanlardaki açılımları gerçekleştirememekte ve bu durum sık sık tekrarlanan ekonomik krizleri yaşamın doğal bir nesnesi haline getirmektedir.

Yoksulluk sosyal ve ekonomi bilimleri alanında yeniden tartışılmakta, tanımlanmakta ve kavramsallaştırılmaktadır. Mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, açlık sınırı üzerinde en fazla değerlendirme yapılan kavramların başında gelmektedir. Bunlardan *mutlak yoksulluk*, bir kişinin ya da hane halkının yaşamını sürdürmesi için gerekli asgari temel ihtiyaçların belirlenmesinin ardından, bu temel

ihtiyaçları karşılamak için gerekli gelir düzeyinin altında aynı ve nakdi gelire sahip olamama durumudur (İnsel, 2001: 64). Mutlak yoksulluk, hayatta kalabilme ölçütüne göre belirlenir. Bunun için de günlük kalori ihtiyacı ve gelirin gıdaya ayrılabilir bölümü esas alınır (Ersoy ve Şengül, 2002: 49). Manuel Castells, belirli bir toplumda bir insanın minimum standartlarda yaşamını sürdürebilecek kaynaklara sahip olamamasını *yoksulluk*, çok geniş bir sosyo-ekonomik yoksunluğun içinde yaşayıp ayrımcılıklara ve dışlanmaya maruz kalmayı, gelir ve servet dağılımında en dipte bulunmayı da *aşırı yoksulluk* olarak tanımlamaktadır (Gül ve Sallan Gül, 2008: 63). Dünya Bankası, günlük 2400 kalori besini alacak maddi güce sahip olmayan insanları yoksul saymaktadır. Bunun gibi, az gelişmiş ülkelerde günlük 1 dolar, Türkiye'nin de dahil edildiği Doğu Avrupa ülkelerinde, 4 doların altında bir gelir düzeyine sahip insanlar mutlak yoksul kabul edilmektedir. Temel insani ihtiyaçların karşılanamadığı bu sınır, aynı zamanda *açlık sınırı* da belirler (Seyyar, 2003: 41). Beslenme kültürlerindeki farklılıklar, ülkelerin değişik gelişmişlik düzeyleri ve gıdanın ölçüt olarak alınması gibi nedenler, sözü edilen yoksulluk tanımlamalarının eleştirilmesine neden olmaktadır. Yoksulluğun tanımlanmasında sadece gıda kaynaklarına ulaşmadaki olanaksızlıklar değil, aynı zamanda temiz içme suyuna erişememe, düzenli bir işten yoksun olma ya da işsizlik, sosyal güvenlik sistemlerinden yararlanamama, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşamama gibi çok sayıda faktörün de göz önünde tutulması gerekmektedir (Açıkalın, 2003: 370). Bu nedenle, UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)'nin de raporlarında temel aldığı, bireyin yaşayabilmesi için gerekli asgari gelirin dışında, bireyin toplumsal hayata işlev sahibi bir insan olarak katılabilmesi için gerekli temel unsurlardan mahrum kalmayı ifade eden *insani yoksulluk* kavramı ileri sürülmüştür (Oruç, 2001: 80). Aslında, yoksulluğun sadece yeterli gıdaya ya da buna eşdeğer gelire sahip olamama durumunun çok daha ötesinde, insanca yaşamak için gerekli hak ve hizmetlere erişememe olduğundan, insani yoksulluk yaklaşımını önemli hale getirmektedir. UNDP'nin yıllık raporlarında bu durum *insani gelişmişlik endeksi* olarak yansıtılmaktadır.

Yoksulluk konusunda sık kullanılan kavramlardan biri de *görelî yoksulluktur*. Bu kavram, temel ihtiyaçlarını kısmen karşılamakla birlikte, eğitim, sağlık, altyapı, sosyo-kültürel katılım ve mesken kalitesi bakımından yeterli bir durumda olmayan ve toplumsal yaşamda vazgeçilmesi imkânsız bazı araçlardan yoksun insan ya da grupları ifade etmek için kullanılmaktadır (Seyyar: 2003: 42). Dolayısıyla, ortalama yaşam düzeyinin altında kalmayı ifade eden bu kavram, aynı zamanda toplumların, sosyal grupların ve bireylerin birbirine görelî durumlarını ifade etmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde görelî yoksulluk, ortanca gelirin yüzde ellisinin altında kalan kesimleri kapsamaktadır. Ortanca gelir, ortalama gelirin nüfusa bölünmesiyle elde edilen ortalama gelir değil, gelir sıralamasında tam ortada olan gelirdir (İnsel, 2001: 66). Haliyle bu durum, ülkelerin yaşam düzeyleri ve gelişmişlik/gelir durumlarına göre farklılık arz etmekte ve her ülke için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin mutlak yoksulluk değerinin % 14 ve görelî yoksulluk oranının ülke genelinde % 42,6 ve kentlerde % 62,5 olması oldukça anlamlıdır (Koray, 2001: 224-5).

Yoksulluk, toplumsal tabakalaşmayı dikey derinleştiren bir olgudur. Yoksulluk, *yoksunluğu* içerir, haklara ulaşabilme ve ulaşmayı talep edebilme eksikliğini ifade eder (İnsel, 2001: 70). Yoksulluk daha çok istenilen nitelikte ya da düzeyde olmamayı, yoksunluk ise, istenilen niteliğin ya da düzeyin olmamasını tanımlar (Bilsel ve diğ., 2002: 194). Yukarıda tanımlanan temel gereksinimler ile mal ve hizmetlerden yararlanabilmek, belirli bir gelire sahip olmayı gerektirir. Böyle bir gelir düzeyine sahip olamama sözü edilen mal ve hizmetlerden de *yoksun* olmayı doğurur. *Diğerleştirme* ve *ötekileştirme* mekanizmaları da bu tür durumlarda devreye girecektir. Zira ekonomik ve sosyal yaşamın başka bir adlandırma ile *formelin* dışına itilen bu insanlar, hem egemen kesimler tarafından dışlanmakta, hem de bizzat içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmakta ve ötekileşmektedir. “Yoksulluğun yoksunlukla, insani acz ve yetersizlik duygusuyla iç içeleştiği, birbirini kilitletiği nokta burasıdır” (Laçiner, 2007: 316). Bauman’ın (1999: 98) ifadesiyle, “Onların tümünü damgalayan ayırt edici bir nitelik, diğerlerinin onların varlığı için geçerli bir sebep görmemeleri ve onlar etrafta olmadıklarında kendilerinin çok daha iyi durumda olacaklarını hayal edebilmeleridir. İnsanlar *sınıfdışı*na atılır çünkü tamamıyla işe yaramaz görülürler geride kalan bizler, onlar olmadan da yaşamımıza gayet güzel devam edebiliriz.”

Yoksulluğun en fazla yaşandığı mekânlar, kuşkusuz kentlerdir. Özellikle büyük kentler, hem istihdam kaynağı, hem de işgücü fazlalığının olduğu yerlerdir. Herhangi bir yaşama stratejisi olmadan kentlerde biriken yüz binler, mevcut kentsel yaşama, onun kurallarına ayak uyduramamanın dışında, burada herhangi bir gelecek inşa edebilecek araçlardan da yoksundurlar. Dolayısıyla, bir “iş” yapabilme imkânı elinden alınmış ya da yapılabilecek işler için gerekli formasyondan yoksun olduğu için işsizleşen ve dışlanmışlık duygusunu en üst düzeyde hisseden yeni kentli yığınların, bu koşullarda var olmalarını anlamlı kılacak nedenler de aslında ortadan kaldırılmış olmaktadır (Laçiner, 2007: 324). Kentlerde asgari yaşam standartlarını elde edemeyen ve barınmadan beslenmeye kadar bir dizi mahrumiyetle kuşatılan insanların bu durumu, *kentsel yoksulluk* olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, sadece gelir azlığını ve kentsel hizmetlere yeterince erişememeyi değil; aynı zamanda, eğitim, sağlık, güvenlik gibi hizmetlerden daha az faydalanmayı, varoşlara iteklenmeyi, kentsel şiddete daha açık olmayı da bünyesinde barındırır (Çolakoğlu, 2003: 467). Yoksulluğun belli alanlarda yoğunlaşması, yoksulluğun bir kültürel yaşama biçimine dönüşmesini ve bu kültürün sürekli yeniden üretilmesini de beraberinde getirir (Şengül, 2002: 46). Kaynakların dağıtılmasında sosyal devlet himayesinin dışında kalan, dışlanan yoksullar, kendilerini ayakta tutacak birtakım stratejiler geliştirmek, dayanışma ve direnme mekanizmaları oluşturmak zorunda kalacaktır (Kalaycıoğlu, 2002: 68). Bu stratejilerin kuşkusuz en önemlisi *enformel* ilişki ağlarıdır. Enformel ilişkiler, aslında sosyal devletin başta konut ve iş olmak üzere, çeşitli alanlarda yapamadığını yapmaya çalışan ve daha çok akrabalık, hemşerilik bağları etrafında oluşan dayanışma örüntüleridir. Ortak kaderi paylaşanların (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003: 54) zorunlu hayatta kalma stratejisi olan enformel sektör, girişinin kolay olması, yerel kaynaklara dayanması ve küçük ölçekli olması (Ersoy ve Şengül, 2002: 63)

nedeniyle kent yoksullarının en fazla tutunduğu alan haline gelmiştir. Bütün bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan *enformelleşme*, sadece olağan ekonomik yaşamın dışında marjinal bir yapılanmayı değil, daha çok toplumsal, siyasal ve mekânsal anlamda bir süreci ifade etmektedir. Çünkü bu süreç ile birlikte, bireyler hızla toplum dışına itilmekte, ötekileştirilmekte ve yaşadıkları topluma, ülkeye, kente yabancılaşmaktadır. Konut ve barınma bakımından (gecekondu örneklerinde olduğu gibi) ötekileşen ve marjinalleşen bu bireyler, siyasal katılım açısından da en etkisiz eleman konumundadırlar.

Türkiye’de 1980’li yılların başından itibaren büyük kentlere göç hareketlerinde artışlar yaşanmıştır. Göç süreçleri açısından, gelişmiş ülkelerle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler arasında büyük farklar bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kentlerin iş ve ticaret potansiyeli nedeniyle çekim güçlerinin ön plana çıkmasına karşılık, gelişmekte olan ülkelerde insanları yaşadıkları yerlerden koparan ve onları yerleşim dışına sürükleyen itici faktörler daha önem kazanmaktadır. Türkiye’de de, 1950’li yıllardan sonra, bir yandan ulaşım ve iletişim teknolojilerinin meydana gelen gelişmelerin toplumsal mobilitayı arttırması, diğer yandan tarımın geleneksel geçim faaliyeti olmaktan hızla uzaklaşması, tarım topraklarının aşırı parçalanması ve toprak veriminin düşmesi, yanlış politikalar gibi nedenlerle kırsal alanlardan büyük bir kopuş sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Bunun yanında, 1990 yılından sonra ülkenin doğu ve güneydoğusunda tırmanışa geçen şiddet ve çatışmalar, kentlere göç hareketini de arttırmıştır. Bunlara, bir de güvenlik gerekçesiyle yüzlerce köy ve mezranın boşaltılması da eklenince sorunun boyutu daha artmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi’nin en fazla göç veren kentlerinden olan Hakkâri de, 90’lı yıllardan sonra güvenlik kaynaklı göçlerin toplanma alanlarından biri haline gelmiş ve Hakkâri’de göç olgusu, hayatta kalma mücadelesini başlı başına bir sorun haline getirmiştir.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Hakkâri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki birçok il gibi, 1990 yılından sonra çevresindeki kırsal alanlardan büyük oranda göç almıştır. Güvenlik sorunlarından kaynaklanan bu göçler, ülke gelişmişlik sıralamasının diplerinde yer alan kenti adeta boğmuştur. Sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri bakımından zaten ülkenin en geri kalmış bölgesi olan Hakkâri, bir de zorunlu olarak yeni gelenlerin de sorunları da eklenince, deyim yerindeyse, nefesi kesilen bir kente dönüşmüştür.

Bir kentte göç hareketinin sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel sonuçlarını ortaya koymanın ve göç eden insanların göç öncesi ve göç sonrası yaşam koşullarını tespit etmenin en akılcı yolu, göçe maruz kalan insanlara yönelik gerçekleştirilecek gözlem, birebir görüşmeler ve anket çalışmalarıdır. Bu gerekçeyle Hakkâri kentinde gerçekleştirilen çalışmada belli aralıklarla gözlem yapılmış, yerel halkla görüşmeler ve yüz yüze anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, değişik tarihlerde bölgede yapılan gözlem ve mülakatların sonuçları ile 2007 yazında hanelere yönelik yapılan anket faaliyetlerinin değerlendirmesi yapılmış ve göç mekanizmasının yanı sıra kentte yaşama tutunabilme stratejileri de

gözlemlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, göç etmek durumunda kalmış hane halkının göç süreci ve sonrasında karşılaştıkları çok boyutlu sorunlar, yeni yerleşim alanlarına uyum/uyumsuzluk nedenleri gibi birçok soruya cevap aranmıştır. Bu çerçevede uygulanan anket çalışmasında hanelere yönelik 56 soru sorulmuş ve bu sorular temel sosyo-ekonomik nitelikler, konut- mekân ile ilgili özellikler, göç süreci ve nedenleri ve göç sonrası yaşananlar olmak üzere 4 başlık etrafında toplanmıştır.

Söz konusu anketi uygulamak için seçilen örnek kitle ve örnek kitle çevresinin belirlenmesinde ilgili kurumlar ve yerel halktan alınan veriler ışığında alansal bilgiler derlenmiştir. Araştırma deneysel bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Anket çalışmasının gerçekleştirildiği Biçer (3803 kişi), Bulak (5924 kişi), Dağgöl (4775 kişi), Keklikpınarı (3137 kişi) ve Pehlivan (6350 kişi) mahallelerinin toplam nüfusu 2007 yılında yapılan adrese dayalı nüfus sayımında 23989 kişi olarak hesaplanmıştır. Kentin en fazla zorunlu göçe maruz kalan söz konusu mahallelerinde, bu amaçla (Biçer 30, Bulak 35, Dağgöl 30, Keklikpınarı 25 ve Pehlivan mahallelerinde 40 adet olmak üzere) toplam 160 aile ile bire bir anket yapılmıştır. Ortalama aile büyüklüğünün 7,9 olduğu kentte, uyguladığımız anketin de yaklaşık 1264 kişiyi kapsadığını söyleyebiliriz ki, bu da sözü edilen mahalle nüfuslarının % 5,3'ünü oluşturmaktadır. Belirlenen bu mahallelerdeki evlerin seçimi ise rastgele yapılmış ve göçle gelen kişilerin ekonomik nedenlerle mi, yoksa zorunlu göç sonucu mu geldikleri önemsenmeden anketler gerçekleştirilmiştir. Evde bulunan kişi seçiminde ise hane reisi anket uygulanacak birey (denek) olarak dikkate alınmış, ancak hane reisinin evde bulunmadığı durumlarda, onun yerine cevap verebilecek kişinin cevapları dikkate alınmıştır. Anket çalışmasından elde edilen bilgiler, çeşitli tarihlerde kente göç etmiş insanlarla yapılan mülakat tarzı görüşmelerle de pekiştirilmiştir. Bu görüşmelerde göç nedenleri, göç öncesi ve sonrası yaşam tarzı ve kalitesi ile buradaki yeni yaşama uyum süreçleri özellikle irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada alanında gerçekleştirilen anketlerin işlenmesi ve analiz edilmesinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Programa yüklenmiş veriden, frekans ve çapraz analizleri gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

3. Yoksulluk ve Yoksunluk Mekâmı Olarak Hakkâri Kenti

Türkiye'nin güneydoğu ucunda, hem Doğu Anadolu Bölgesi, hem de Türkiye içerisinde bütün insani gelişmişlik değerleri bakımından alt sıralarda bulunan ve 7129 km² yüzölçümüne sahip bir ilin merkezi olan Hakkâri'nin, merkez ilçe dışında Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca ilçeleri ile bunlara bağlı 126 köyü bulunmaktadır. 2007 yılı adrese dayalı nüfus sayımına göre, ilin toplam nüfusu 246469 kişidir. Hakkâri'de çalışan nüfusun % 52,4'ü tarım sektöründe faaliyet göstermektedir. Ortalama aile büyüklüğü ve doğum oranlarının ülke ortalamalarının oldukça üzerinde olan ilde, benzer şekilde bebek ve çocuk ölümleri de yüksektir. Ülkenin bir ucunda olması, bu kentin sorunlarının gündeme taşınmasını da engellemektedir. Hakkâri kenti, onyıllardır geri kalmışlığın ve ülkedeki temel mal ve hizmet dağıtımından gerektiği şekilde yararlanamamanın yarattığı eşitsizlik ve

dengesizliğin en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur. Hakkâri, sadece adli bazı olaylar (Şemdinli olayları gibi) ile güvenlik sorunları (sınır ötesi operasyon gibi) nedeniyle hatırlanabilen, ama hiçbir zaman bu kentte yaşayan insanların hangi koşullarda yaşadığı ve kentin sorunlarının düşünülmediği, sorgulanmadığı bir *öteki kent*dir. Yıllardır biriken sorunlarına bir çözüm bulunmaya çalışılmadığı ve sürekli ertelendiği, hem yönetim mekanizmaları nezdinde, hem de toplumsal bellekte önemsiz bir yere sahip olan kent, aslında diğerleştirilmiştir.

Sorunlar ve *yokluklar* kuşkusuz sadece Hakkâri'ye mahsus değildir. Her ne kadar bu konuda bölgenin en şanssız illerinden biri de olsa, bölgenin genelinde yoksulluk temel bir olgudur. Bölgede başta işsizlik, üretim süreçlerine katılamama, altyapı, eğitim, sağlık gibi bölge genelinde var olan ve kalkınma planlarının öncelikle hedeflerinden olmasına rağmen halen çözüm bekleyen onlarca sorun bulunmaktadır. Hemen hemen bütün sosyo-ekonomik göstergeler bakımından, Hakkâri'nin içerisinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi de, Türkiye ortalamalarından oldukça uzakta yer almaktadır. DPT tarafından 2003 yılında yapılan bir araştırmada, Türkiye'de iller ve bölgelerin sağlıktan eğitim ve istihdama kadar 56 adet değişken üzerinden sosyo-ekonomik gelişmişlik karşılaştırılması yapılmıştır. Bu araştırma raporunun sonuçlarına göre, bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (Türkiye ortalamaları 0 olarak kabul edilmiştir) -1,16236'dır ve en gelişmiş bölge olan Marmara ile arasında 2,86447'lik bir gelişme farkı mevcuttur (DPT, 2003: 78). Sanayide istihdam edilen nüfus bakımından % 3,26'lık değerisiyle Türkiye ortalamalarının (% 13,3) oldukça altında yer alan bölge, en gelişmiş bölge olan Marmara'nın (% 25,7) çok uzağında olması da, bölgeler arası dengesizliğin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bunun dışında, Doğu Anadolu, bebek ölüm oranlarından 10 bin kişiye düşen doktor, hastane yatağı, eczane ve otomobil sayısına kadar birçok değer bakımından sadece ülke ortalamalarının oldukça uzağında bulunmakla kalmamakta, aynı zamanda bölgeler arası büyük uçurumu da gözler önüne sermektedir. Bölgede, Türkiye ortalamasının üzerinde gelişmişlik derecesine ulaşan hiçbir il bulunmamaktadır. Bölgedeki 14 il içerisinde Elazığ ülke ortalamalarının altında, ama ortalamaya en yakın il olarak dururken, bölgenin en gelişmemiş 4 ili Muş, Ağrı, Bitlis ve Hakkâri'dir. Bölgelerarası dengesizliğin uç boyutlara ulaşması ve aradaki uçurumun sürekli derinleşmesi, sadece belli bölgeleri geri bırakmakla kalmamakta; aynı zamanda, çeşitli göstergeler açısından iyi durumda olan bölgelerin sosyo-ekonomik dengelerini de sarsmaktadır. Her şeyden önce, az gelişmiş alanlardan bu bölgelere ve bu bölgelerin büyük kentlerine yönelen yoğun nüfus akımı, bu yerleşim birimlerinde enformel bir toplumsallaşmanın temellerini atmakta ve başta kentsel ekonomi olmak üzere altyapının tıkanmasından yeşil alanların hızla yok edilmesine kadar bir çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Kalkınma hedeflerinin ortadan kaldırılması anlamına gelen bu süreç, sosyal patlamalara da davetiye çıkararak bireylerin bir arada yaşama olanaklarını giderek zayıflatmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, küreselleşme olgusunun kendini iyice hissettirdiği son yıllarda, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikaların uygulamaya konması (bu

konuda AB'nin bölgeler politikası önemli bir örnektir), konunun ülke kalkınması açısından ne denli önem taşıdığını göstermektedir.

UNDP tarafından hazırlanan insani gelişmişlik raporuna göre, Hakkâri 0,611'lik *İnsani Gelişme Endeksi (İGE)* değeriyle 81 il arasında 76. sırada yer almaktadır. Zaten listenin son 17 ilinden 11'i Doğu Anadolu, 6'si ise Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. Hakkâri'de doğumda yaşam beklentisi 60,7 yıl iken, listenin ilk sırasında bulunan Kocaeli ilinde 73,8 yıldır. Aynı şekilde Kocaeli ilinde kişi başına düşen reel GSYİH değeri 16536 iken, Hakkâri'de 2455'tir (UNDP, 2004: 65). Ulaşım sistemlerinin gelişmediği Hakkâri'de, eğitimde sağlığa, kişi başına GSYİH'dan 10 bin kişiye düşen otomobil sayısına kadar hemen her alanda ülke ortalamalarının çok altında değerlerin görülmesi, Hakkâri ve ona benzer "diğer" illerin ortak özelliğidir. Örnek vermek gerekirse, ülke ortalamaları binde 43 olan bebek ölüm hızı ilde binde 55'tir. İlköğretim öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamaları 30 iken, bu değer Hakkâri'de 48'dir. Türkiye genelinde köylerde asfalt yol oranı % 41,2 iken, ilde % 10,3'tür. Buna karşılık, yeşil karta sahiplik oranı ülke ortalamalarının (% 14,9) çok üzerindedir (% 30,9). Hakkâri, 81 il arasında gelişmişlik açısından 77. sırada yer almaktadır. 1996 yılında bulunduğu 70. sıradan daha da gerilere düşülmesi, kuşkusuz yaşanan göç süreci ile ilgilidir. İlçe merkezleri açısından da durum pek farklı değildir. DPT tarafından yapılan başka bir araştırmaya göre, mevcut 872 ilçe merkezi arasında Çukurca 509, Yüksekova 703 ve Şemdinli 832. sıradadır. Bu araştırmadan çıkarılabilecek ilginç bir sonuç da, Türkiye'nin en geri kalmış 100 ilçe merkezinin 44'ü Doğu Anadolu, 37'si Güneydoğu Anadolu, 9'u Karadeniz, 7'si İç Anadolu ve 3'ü de Akdeniz bölgelerinde yer aldığı, dolayısıyla ortaya çıkan bölgelerarası dengesizlik olgusudur (DPT, 2004).

Hakkâri'nin sosyo-ekonomik bakımdan sürekli olarak gerilemesinde, bölgede 1990 sonrası tırmanışa geçen şiddet ortamının etkisiyle yoğunlaşan zorunlu göçler temel etken olmuştur. Diğer bölge illerinde olduğu gibi, Hakkâri'de de 1990 yılında başlayıp 1995'ten sonra hızlanan kırsal alanların boşalması süreci, çoğunlukla güvenlik sorunları nedeniyle ve zorunlu olarak gerçekleşmiştir. Bölgede normal olmayan yaşama koşulları, bir yandan kırsal alanlarda yaşayan insanların tarımsal faaliyetlerini (yayla yasağı gibi) çeşitli nedenlerle önemli ölçüde kısıtlamış; öte yandan, sürekli olarak can güvenliği kaygısı içerisinde bir yaşamın ağır psikolojik baskısı nedeniyle insanların göç etmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, bölgede uygulanan OHAL yönetimi de insanların ekonomik hareketliliklerini önemli ölçüde kısıtlamış ve başta sınır boyu yerleşmeleri olmak üzere yüzlerce köy ve mezra tümüyle boşaltılmıştır (Komisyon, 1998: 5). OHAL Bölge Valiliği'nin açıklamalarına göre, 1997 yılı kasım ayına kadar 11 ilde 820 köy ve 2345 mezra boşaltılmıştır (akt. Ersoy ve Şengül, 2002: 43). Boşaltılan köylere Çukurca ilçesi önemli bir örnektir. Bu ilçenin 1990 yılında mevcut 16 köy ve mezarında toplam 14271 kişi yaşamakta iken, 2000 yılında bu sayı 3609'a düşmüştür (DİE, 2002: 61-64). Üstelik mevcut köylerden sadece Gündeş, Çılgılı ve Akkaya köylerinde nüfus bulunmakta, diğer köyler ise tamamen insansız durumdadır. Boşaltılma sürecinden diğer ilçeler de etkilenmiştir. Örneğin, Hakkâri merkez ilçeye bağlı köylerin nüfusu

1990 yılında 23374 iken, 2000 yılında 19387 kişiye düşmüştür. Merkez ilçenin de 34 köyünden 8'nin köy yasal statüsü devam ettiği halde hiç nüfusu bulunmamaktadır. Bütün bu süreç, ilin kendisinin de 1990-2000 döneminde il dışına (özellikle Van ili) büyük miktarda göç vermesine rağmen, Hakkâri kent merkezi nüfusunun 10 yıl içerisinde % 91,2 artarak 30407 kişiden 58145 kişiye ulaşmasına neden olmuştur. Önceki sayım dönemlerinde yıllık nüfus artış hızının % 4-5 arasında değişmesine rağmen 1990-2000 döneminde yıllık % 9,1'e yükselmesi sözü edilen durum ile ilgilidir.

Bölgenin hemen hemen bütün yerleşim birimlerinde yaşanan göç süreci, Hakkâri gibi küçük kentlerde daha olumsuz olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi, göç sürecine plansız ve hazırlıksız bir şekilde yakalanan insanlar, yaşama ilişkin bir stratejileri olmadan il ve ilçe merkezlerine akmakta ve buralarda barınmadan beslenmeye kadar bir dizi sorunla baş etmek zorunda bırakılmışlardır. Göç ile beraber kentsel altyapıda da büyük tıkanmalar meydana gelmiştir. Kentin mevcut içme suyu ve kanalizasyon şebekesinin 30 bin kişi için planlanmış olması ve nüfusun iki katına çıkması, belediye hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini neredeyse imkânsız hale getirmiş ve başta göç alan Biçer, Bulak, Dağgöl, Keklikpınarı ve Pehlivan mahalleleri olmak üzere büyük altyapı sorunları ortaya çıkmıştır (Aker, 2006: 237). İşsizlik nedeniyle tablacılık, boyacılık gibi enformel işler yaygınlaşırken (sözü edilen işler, büyük kentlerde mevcut olan enformel ilişki ağları ya da sistemleri tümüyle dışında gerçekleştiğinden göç edenlerin bireysel olarak sorunlarına çözüm aramalarını zorunlu kılmıştır), istihdam sorununu hafifletmek için bölgenin yapısına uygun yeni iş alanları da açılmamıştır. Kentin değişen ekonomik toplumsal ilişkiler boyutuna uyum sağlamak da önemli bir sorun haline gelmiştir. Bir taraftan göçün yıkıcı etkileri, diğer taraftan kente göçle birlikte ortaya çıkan barınma ve iş sorunu, psikolojik rahatsızlıkların da giderek artmasını yol açmaktadır. Kadınlar bu süreçten daha olumsuz etkilenmektedir. Göçle beraber başta çocuklarda olmak üzere önemli sağlık sorunları ortaya çıkmıştır. Konutların iyi ısıtılamaması ve sağlıklı altyapıdan yoksun olması, su ve kanalizasyon şebekesinin sağlıklı olmaması, tifo ve dizanteri gibi hastalıkların yaygınlaşmasına yol açmıştır (Aker, 2006: 241). Kentte bulunan devlet hastanesi ile daha çok pratisyen hekimlerle hizmet veren 4 adet sağlık polikliniği, teknik donanım, uzman eleman ve laboratuvar koşullarının gelişmemiş olması nedeniyle yeterli bir sağlık hizmeti verememektedir. Bu nedenle, ekonomik durumu biraz daha iyi olanlar, sağlık sorunları için Van'ı tercih etmektedirler. Dolayısıyla zorunlu göç sürecinin tüm bölgede yol açtığı ekonomik ve toplumsal erozyon ve bunun doğurduğu bütün sorunlar, kentin zaten oldukça kısıtlı ekonomisini daha da sarsmış, kentin sakinlerine hizmet vermek bir yana, ikinci ve üçüncü sırada gelen birçok işlevini de yerine getirmesine engel olmuştur.

4. Hakkâri'de Göç Süreci ve Göç Edenlerin Nitelikleri

Hakkâri kent merkezinde yaşanan göç sürecine bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk olgusunu ölçmeyi amaçlayan bu araştırma ile sadece göçün nedenleri ve sonuçları değil, aynı zamanda göçmenlerin göç öncesi ve sonrasındaki sosyo-ekonomik yapı özellikleri de anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla kent merkezinde

göç alan Biçer, Bulak, Dağgöl, Keklikpınarı ve Pehlivan mahallelerinde gerçekleştirilen anket çalışmasında elde edilen veriler, temel sosyo-ekonomik nitelikler, konut- mekân ile ilgili özellikler, göç süreci ve nedenleri ve göç sonrası (göç sürecinin sosyo-psikolojik yansımaları) olmak üzere 4 başlık etrafında gruplandırılarak değerlendirilmiştir.

4.1. Temel Sosyo-Ekonomik Nitelikler

Kent merkezinde gerçekleştirdiğimiz anket çalışmasına katılanların % 33,8'ni 35-55 ve % 17,5'ni de 26-34 yaş grubu oluşturmaktadır. 26-65 yaş grubundakilerin toplam içerisindeki oranı %65,6'dır. Ankete katılanların % 87,5'i erkek, geri kalanı da kadındır. Medeni durum açısından % 63,8'i evli, % 35'i bekâr ve % 1,3'ü de duldur. Katılımcıların % 28,1'i lise ve dengi okul, % 22,5'i ilkökul, % 14,4'ü ortaokul ve % 7,5'i üniversite mezunudur. Okuryazar olmayanların oranı % 20'dir. Ankete katılanlara kişisel soruların yanı sıra, çoğunlukla hane ile ilgili sorular sorulmuştur.

Göç edenlerin büyük bir kısmı işsizdir (% 36,3). Bunun yanında, hamallık, tablacılık gibi enformel sektörde faaliyet gösterenlerin oranı % 10,6 ve belli bir işe sahip olmayıp ne iş bulursa çalışanların oranı % 17,5'tir. Dolayısıyla, göç edenlerin % 64,4'ü aslında işsizdir ya da belirli bir işe sahip değildir (Tablo 1). Hakkâri kent merkezindeki en önemli işsizlik nedeni, kuşkusuz kentteki istihdam olanaklarının son derece kısıtlı olmasıdır. Nitekim ankete katılan 50 yaşın üzerindeki hane reisleri bile işsizliğe neden olarak % 75 oranında iş olmamasını, % 18,8'i yaşlılığı ve % 6,2'si sağlık sorunlarını gerekçe göstermiştir. Benzer ilişkiler, eğitim durumu ile işsizlik nedeni arasında da söz konusudur. Ankete katılan çeşitli öğrenim durumlarına sahip kişiler, temel neden olarak istihdam olanaksızlıklarını göstermişlerdir.

Tablodan da görüleceği gibi, göç edenlerin % 46,9'u aylık 300 TL'nin altında bir gelire sahiptir. 500 TL'nin altında gelire sahip olanların oranı ise % 74,4'tür. Hakkâri'de göç eden ailelerdeki birey sayısı da yüksektir. 160 ailenin 125'inde (% 78,6) 7 kişinin üzerinde bir aile büyüklüğü tespit edilmiştir. Anket yapılan hanelerin % 40,9'unda 7-10 arası bir aile büyüklüğü mevcuttur. Aile büyüklüğü 6'dan az olanların oranı ise % 21,4'tür. Aile birey sayısı 7'nin üzerinde olanların % 76,8'i aylık 500 TL'nin altında bir gelire sahiptir. 150 TL'nin altında aylık gelire sahip olan ailelerin % 72'si, 151-300 TL aylık gelire sahip olanların % 84'ü ve 301-500 TL aylık gelire sahip ailelerin % 81,8'i, 7 ve daha üzeri bireyden meydana gelmektedir. Göç edenlerin % 63,8'inde hanede 1, % 18,1'inde 2 ve % 18,1'inde de 3 ve daha fazla aile yaşamaktadır. Ekonomik yapı ile ilişkili diğer önemli bir gösterge de, evde bulunan bazı elektrikli ev aletleridir. Görüşme yapılan ailelerin % 93,7'sinde televizyon bulunurken, % 71,2'inde buzdolabı, % 49,4'ünde elektrikli süpürge ve çamaşır makinesi ve sadece % 1,9'unda şofben ya da termosifon bulunmaktadır.

Tablo 1. Hakkâri'de göç edenlerin gelir ve mesleki durumları

Hane halkı reisinin mesleği	Sayı	Oran (%)
-----------------------------	------	----------

İşsiz	58	36,3
Küçük esnaf	30	18,8
Geçici işler	28	17,5
Enformel işler	17	10,6
Memur	13	8,1
Çiftçi	4	2,5
Diğer	7	4,5
Toplam	160	100,0
Ailenin toplam aylık geliri (TL)	Sayı	Oran (%)
0-150	25	15,6
151-300	50	31,3
301-500	44	27,5
501-750	21	13,1
751-1000	14	8,8
1001-1500	3	1,9
1501 ve üzeri	3	1,9
Toplam	160	100,0
Aile reisi işsizse nedeni	Sayı	Oran (%)
İş olmaması	52	89,6
Yaşlılık	4	6,9
Diğer	2	3,5
Toplam	58	100,0

Anket verileri üzerinde yapılan çapraz analizlerde işsizler, enformel işlerde çalışanlar ile geçici işlere sahip olanların büyük bir kısmı 1995 sonrası göç etmişlerdir. 1995 yılı sonrası göç eden 84 aileden 65'i (% 72,4) sözü edilen gruplardan oluşmaktadır. Buna karşılık, daha önceki tarihlerde göç edenlerin büyük kısmı daha daimi işlerde çalışmakta ve aylık gelir bakımından da diğerlerinden daha iyi durumda bulunmaktadır. Örneğin, aylık 500 TL'nin üzerinde gelire sahip olanların % 61'i, 1995 öncesinde göç etmişlerdir. Bu da kentte kalış süresi ile meslek sahibi olma ve aylık gelir arasında kısmen de olsa bir bağlantı olduğunu göstermektedir.

Hakkâri'de göçmen ailelerin % 93,8'inde aile bireylerinden bir ya da birkaç tanesi öğrencidir. Göç eden hanelerin %46'sında 4 ve üzeri okul çağında öğrencilerin olması göçmen aileler arasındaki aile büyüklüğünün başka bir işarettir. Öğrencilerin % 63,1'i ilköğretim, % 30'u lise ve sadece % 6,9'u üniversite düzeyinde eğitim ve öğretime devam etmektedir. Ailelerin % 15,6'sında öğrenciler hem okuyup hem çalışmaktadır. Sözü edilen öğrencilerin çalıştıkları işler arasında inşaat, çıraklık ve ayakkabı boyacılığı ilk sıralarda gelir. Bunlardan inşaat işleri ağırlıklı olarak yaz aylarında ülkenin batısındaki illerde gerçekleştirilmektedir.

Ailelerin % 31,9'unda (51 aile) okul çağında olup okula devam edemeyen çocuk bulunmaktadır. Bu ailelerin % 62,7'sinde bir kişi ve % 31,4'ünde 2 kişi okula devam edememektedir. Okul çağındaki çocukların okula devam edememe

nedenlerinin başında ekonomik sıkıntılar ve okul masraflarının (% 76,5) karşılanamaması gelmektedir (Tablo 2). Bu konuda, genellikle aile bireyleri arasında kız çocukları daha çok feda edilmektedir. Çeşitli nedenlerden dolayı okula devam edemeyenlerin % 74,6'sını (44 kişi) kız çocukları teşkil eder.

Tablo 2. okul çağındaki çocukların okula devam edememe nedenleri

Okula devam edememe nedenleri	Sayı	Oran(%)
Ekonomik nedenler	39	76.5
Geleneksel ve dini nedenler	5	9.8
Okulun uzak oluşu	2	3.9
Eğitim hizmetlerinin yetersizliği	2	3.9
Dil-kültür uyumsuzluğu	1	2.0
Diğer nedenler	2	3.9
Toplam	51	100,0

Önceleri tarım-hayvancılık faaliyetiyle uğraşmakta olan kırsal kökenli göçmenlerin sadece % 5,6'sı büyükbaş ve küçükbaş hayvan beslemeye devam etmektedir. Aileler, göç esnasında mal varlıklarını önemli ölçüde kaybettiklerinden ve ekip biçme faaliyetleri için köylerine dönmelerine izin verilmediğinden bu faaliyetleri sürdürmeye artık imkân olmadığını ifade etmişlerdir.

Son olarak, istihdam olanaklarının yetersiz olduğu kentte yeni kent yoksulları arasında büyük bir sefalet hüküm sürmektedir. Ailedeki birey sayısının oldukça yüksek olduğu göçmenlerin büyük bir kısmı açlık sınırının altında yaşamaktadır. Ailelerin % 74,4'nün 500 TL'nin altında aylık gelire sahip olduğunu göz önüne alırsak, birey başına aylık gelirin açlık sınırının da oldukça alt seviyelerine indiğini görürüz. Bu ailelerin sadece %3,1'inde kadınlar da çalışmaktadır. Çok çocuklu bu ailelerin % 75,1'inde aylık en az 500-1000 TL arasında gıda, giyim, sağlık eğitim ve ulaşım harcamasına ihtiyaç duyulduğunu göz önünde bulundurursak, tablonun ne kadar vahim olduğu ortaya çıkar.

4.2. Konut İle İlgili Özellikler

Hakkâri kent merkezinde göç eden ailelerin büyük bir kısmı yapı malzemesi ve çatı durumu bakımından niteliksiz konutlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Konutların büyük bir kısmı 70 m²'nin üzerinde (% 77,5) bir büyüklüğe sahiptir. 3 ve daha fazla odaya sahip konutların oranı % 67,5'tir (**Tablo 3**). Bu da ailedeki birey sayısının çokluğuyla alakalıdır. Ancak bu konutların içerisinde çocuklara ait çalışma odası bulunma oranı % 8,8'dir ve bunlarında büyük bir kısmı az çocuklu ve nispeten daha nitelikli konutlarda yaşayan ailelerde bulunmaktadır. Kiracılık oranının yüksek olduğu kentte, kirada oturan ailelerin % 39,5'ini işsizler % 22,1'ini geçici işlerde çalışanlar ve % 12,8'ini de enformel işlerle uğraşanlar teşkil eder. Hemen hemen bütün konutlarda tuvalet, mutfak, banyo gibi eklentiler evin içerisinde yer almaktadır (% 94,4) ve büyük bir kısmı kış aylarında odun-kömür ile ısınmaktadır (% 70). Bölgede kış aylarının oldukça sert geçmesi, bu nedenle artan ısınma masrafları, yoksullar açısından son derece

olumsuz bir durum yaratmakta ve yine bundan kaynaklanan sağlıklı barınma nedeniyle sağlık koşulları da giderek kötüleşmektedir.

Tablo 3. Göç edenlerin yaşadıkları konutların niteliği

Konutun niteliği	Sayı	Oranı (%)	Oturulan konutun alanı (m ²)	Sayı	Oranı (%)
Toprak (kerpiç) ev	91	56,8	40-70	36	22,5
Betonarme müstakil ev	47	29,4	71-100	49	30,6
Apartman dairesi	22	13,8	101-120	24	15,0
Toplam	160	100,0	121-150	43	26,9
Mülkiyet durumu	Sayı	Oranı (%)	151 ve üzeri	8	5,0
Kira	86	53,8	Toplam	160	100,0
Kendi konutu	74	46,3			
Toplam	160	100,0			
Aylık kira bedeli (TL)	Sayı	Oranı (%)	Konuttaki oda sayısı	Sayı	Oranı (%)
0-100	47	54,7	1	2	1,3
101-200	33	38,4	2	50	31,3
201-300	4	4,6	3	77	48,1
301-400	2	2,3	3'ten fazla	31	19,4
Toplam	160	100,0	Toplam	160	100,0

Konutlarla ilgili ilginç bir ayrıntı da, konutlar ile ailedeki birey sayısı arasındaki ilişkidir (Tablo 4). Göç eden ailelerde hanedeki birey sayısı artıka kişi başına düşen birim yaşama alanı hızla düşmektedir.

Tablo 4. Konut alanı ile ailedeki birey sayısı arasındaki ilişki

Oturulan konutun alanı (m ²)	Ailedeki birey sayısı						
	3'ten az	4-6	7-10	11-15	15'ten fazla	Toplam	
41-70	Sayı	—	8	10	14	4	36
	Oran (%)	—	22,2	27,8	38,9	11,1	100,0
71-100	Sayı	2	11	22	10	4	49
	Oran (%)	4,1	22,4	44,9	20,4	8,2	100,0
101-120	Sayı	—	1	9	5	9	24
	Oran (%)	—	4,2	37,5	20,8	37,5	100,0
121-150	Sayı	—	12	21	8	2	43
	Oran (%)	—	27,9	48,8	18,6	4,7	100,0
151 ve üzeri	Sayı	—	2	3	2	1	8
	Oran (%)	—	25,0	37,5	25,0	12,5	100,0
TOPLAM	Sayı	2	34	65	39	20	160
	Oran (%)	1,3	21,3	40,6	24,4	12,5	100,0

Ailelerin önemli bir kısmı (% 30,6) 71-100 m² arasındaki konutlarda yaşarken, bu grup konutlarda oturanların % 44,9'unu 7-10 arasında bireye sahip

aileler oluşturmaktadır. Yine 40-70 m² arasında bir alana sahip konutlarda (tüm konutların % 22,5'i) oturanların büyük bir kısmı (%38,9) 11-15 birey sayısı olan ailelerden oluşmaktadır. Bunun gibi, işsizlerin % 62,1'i ve enformel sektörlerde faaliyet gösterenlerin %70,6'sı 100 m² nin altında bir alana sahip konutlarda yaşamaktadır ve bu kesimler aynı zamanda çocuk sayısının da en fazla olduğu kesimi teşkil etmektedir. Dolayısıyla ekonomik durum kötüleştikçe, birey başına düşen yaşama alanı da daralmaktadır.

Yaşama alanları ile ilgili diğer bir önemli gösterge de, altyapı özellikleridir. Anket yaptığımız hanelerin % 40'i çöplerin toplanması ve temizlikten, % 24,4'ü su kesintilerinden ve % 20'si de yollardan şikâyetçi olmuşlardır. Bu durum, her şeyden önce yoksul kentin yetersiz altyapısının göçlerle daha da içinden çıkılmaz hale geldiğinin önemli bir göstergesidir. Türkiye'de kent yönetimi alanındaki en temel sorunlardan birisi de, kentlerin gelişimi ile ilgili projeksiyonların oldukça uzun vadeli tutulması ve gerçekçi tahminlerin yapılamamasıdır. Hakkâri kentinde de benzer bir durum görülmektedir. Kentin zaten mevcut altyapısı büyük eksikliklere sahip iken, gelen göç dalgası da durumu çok daha kötüleştirerek tüm kent sakinlerinin olumsuz etkilenmesine yol açmakta ve yerel yönetimleri çok daha büyük ekonomik külfetlerle karşı karşıya bırakmaktadır.

4.3. Göç ve Nedenleri

Hakkâri'de göç eden ailelerle yapılan görüşmelerde bunların büyük kısmının göç öncesinde yaşadığı köy ya da mezrada ekip dikme ağırlıklı tarımsal faaliyetlerle uğraştığı tespit edilmiştir. Özellikle 1990 sonrası artan güvenlik sorunları nedeniyle bunların büyük kısmı zorunlu olarak yaşadıkları alanlardan kopartılmışlardır. Ankete katılanların % 96,9'unun göç öncesi yaşadığımız yer şeklindeki soruya köy cevabı verirken, köyden gelenlerin % 98,8'inin göç öncesi beslediği hayvanı olduğu ve aynı zamanda göç öncesi arazi varlığı ile ilgili soruya ise katılımcıların % 56,3'ünün 16 dekar ve üzeri araziye sahip olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Göç öncesi durum

Göç öncesi yaşanılan yer	Sayı	Oran(%)
Köy	155	96,9
İlçe merkezi	5	3,1
Toplam	160	100,0
Göç öncesi hayvan varlığı	Sayı	Oranı(%)
Evet	158	98,8
Hayır	2	1,3
Toplam	160	100,0
Göç öncesi arazi varlığı (dönüm)	Sayı	Oranı(%)
0-5	9	5,7
6-10	33	20,9
11-15	27	17,1
16 ve üzeri	89	56,3

Toplam	160	100,0
--------	-----	-------

Tablo 6. Göç tarihi ve nedenleri

Göç edenlerin geldikleri yer	Sayı	Oranı (%)	Göç etme nedenleri	Sayı	Oranı (%)
Merkeze bağlı köy	61	38,1	İş bulmak /geçim sıkıntısı	23	14,4
İlçeler ve köyleri	97	60,6	İşleyecek toprak azlığı	2	1,3
Komşu il	2	1,3	Kan davası/anlaşmazlıklar	3	1,9
Toplam	160	100,0	PKK baskısı	10	6,3
Göçün tarihi	Sayı	Oranı (%)	Köy ve mezra boşaltılması	105	65,6
1980 öncesi	4	2,5	Yayla yasağı	1	0,6
1980-85	5	3,1	Çocukların eğitimi	7	4,4
1985-90	19	11,9	Sağlık sorunları	2	1,3
1990-95	48	30,0	Doğal felaketler	5	3,1
1995-2000	65	40,6	Diğer	2	1,3
2000 sonrası	19	11,9	Toplam	160	100,0
Toplam	160	100,0	Göç nedeniyle uğranılan en önemli kayıp	Sayı	Oranı (%)
Kendi isteğiniz ile mi göç ettiniz?	Sayı	Oranı (%)	Can kaybı	4	2,5
Evet	36	22,5	Yaralanma	4	2,5
Hayır	124	77,5	Hayvanların telef olması	52	32,5
Toplam	160	100,0	Bağ-bahçe evin tahrip olması	84	52,5
Göçün şekli	Sayı	Oranı (%)	Ev eşyalarının tahribi	5	3,1
Bireysel	16	10,0	Ev eşyalarının tahribi	6	3,8
Tüm aile	49	30,6	Ailenin parçalanması	4	2,5
Tüm köy	95	59,4	Psikolojik tahribat	1	0,6
Toplam	160	100,0	Diğer	160	100,0
			Toplam		

Hakkâri'ye göç edenlerin hemen hemen tümü Hakkâri'ye göç etmeden önce kırsal alanda yaşamakta idiler. Göç edenlerin % 60,6'sı (97 aile) Çukurca ilçesinden, % 38,1'i de merkeze bağlı kırsal alanlardan göç etmişlerdir. Göçlerin büyük çoğunluğu (% 70,6), güvenlik güçleri ile PKK arasındaki çatışmaların en şiddetli dönemini oluşturan 1990-2000 yılları arasında gerçekleşmiştir ve bu göçlerin temel nedeni, güvenlik nedeniyle köy ve mezarların boşaltılmasıdır. Bu bağlamda yaptığımız görüşmelerde, 1990 döneminde devlet yetkililerinin "korucu ol" ve PKK'nın "korucu olma" baskıları arasında sıkışan halkın, bazen tüm köy halkı, bazen de tüm aile bireyleri ile beraber göç ettiklerini ifade etmişlerdir. Bununla beraber, sözü edilen dönemde güvenlik nedeniyle başta sınır boyu yerleşmeleri olmak üzere birçok köy ve mezarın boşaltılarak insansızlaştırılması, toplu göçlere neden olmuştur. Göç eden ailelerin % 77,5'i zorunlu göç tabi tutulduklarını ifade etmişlerdir. Göç eden hanelerin % 30,6'sı ailece göç ederken tüm köy halkı göç edenlerin oranı % 59,4'tür. Yine göç eden ailelerin % 85'i göç nedeniyle bağ-bahçe ve evlerinin tahrip olması, hayvanların telef olması gibi büyük maddi kayıplarla karşılaşmışlardır.

Göç etme nedeni ile göçün tarihi arasında da sıkı bir ilişki mevcuttur. 1990 öncesine denk gelen göçlerin büyük bir kısmı sosyo-ekonomik nedenlerle gerçekleşmesine karşılık, bu tarihten sonra yapılan göçler güvenlik sorunları kaynaklıdır (Tablo 7).

Tablo 7. Göç nedeni ile göç tarihi arasındaki ilişki

Göç tarihi		Göç etme nedeni*										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam
1980 öncesi	Sayı	1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	4
	Oran(%)	25,0	-	50,0	-	-	-	25,0	-	-	-	100,0
1980-85	Sayı	2	-	-	-	2	-	1	-	-	-	5
	Oran(%)	40,0	-	-	-	40,0	-	20,0	-	-	-	100,0
1985-90	Sayı	8	-	-	1	6	-	3	-	-	1	19
	Oran(%)	42,1	-	-	5,3	31,6	-	15,8	-	-	5,3	100,0
1990-95	Sayı	7	-	1	-	39	-	1	-	-	-	48
	Oran(%)	14,6	-	2,1	-	81,3	-	2,1	-	-	-	100,0
1995-2000	Sayı	3	-	-	9	50	1	1	1	-	-	65
	Oran(%)	4,6	-	-	13,8	76,9	1,5	1,5	1,5	-	-	100,0
2000 sonrası	Sayı	2	2	-	-	8	-	-	1	5	1	19
	Oran(%)	10,5	10,5	-	-	42,1	-	-	5,3	26,3	5,3	100,0
TOPLAM	Sayı	23	2	3	10	105	1	7	2	5	2	160
	Oran(%)	14,4	1,3	1,9	6,3	69,6	0,6	4,4	1,3	3,1	1,3	100,0

*Göç etme nedeni: 1: İş bulma/geçim sıkıntısı; 2: İşleyecek toprak azlığı; 3: Kan davası/anlaşmazlıklar; 4: PKK baskısı; 5: Köy-mezra boşaltılması; 6: Yayla yasağı; 7: Eğitim sorunları; 8: Sağlık sorunları; 9: Doğal felaketler; 10: Diğer.

Göçün isteğe bağlı olup olmaması ile göç tarihi arasında da anlamlı bir ilişki mevcuttur. Örneğin, 1985-90 döneminde göç eden aileler içerisinde zorunlu göçe tabi olanların oranı % 31,6 iken, bu oran 1990-95'te % 89,6 ve 1995-2000 devresinde de %92,3'tür. Tüm köy halkının topluca göç etme oranı 1985-90 döneminde % 21,1 iken, 1990-95'te % 70,8, 1995-2000'de % 69,2 ve 2000 yılı sonrasında da % 57,9'dur. Enformel işlerle uğraşanların % 94,1'i, geçici işlerde bulunanların % 46,4'ü, işsizlerin % 60,3'ü ve küçük esnafın % 60'ı tüm köy halkı olarak göç ettiklerini ifade etmişlerdir. Yine küçük esnafın %70'i, memurların % 38,5'i, enformel işlerde bulunanların % 88,2'si, geçici işlerde bulunanların % 39,3'ü ve işsizlerin % 75,9'u köy/mezra boşaltılması nedeniyle göç etmişlerdir.

Tablo 8. Göç tarihi ile göçün şekli arasındaki ilişki

Göç tarihi		Göçün şekli			Toplam
		Bireysel	Tüm aile	Tüm köy	
1980 öncesi	Sayı	-	4	-	4
	Oran (%)	-	100,0	-	100,0
1980-85	Sayı	1	3	1	5
	Oran (%)	20,0	60,0	20,0	100,0
1985-90	Sayı	2	13	4	19
	Oran (%)	10,5	68,4	21,1	100,0

1990-95	Sayı	2	12	34	48
	Oran (%)	4,2	25,0	70,8	100,0
1995-2000	Sayı	10	10	45	65
	Oran (%)	15,4	15,4	69,2	100,0
2000 sonrası	Sayı	1	7	11	19
	Oran (%)	5,3	36,8	57,9	100,0
TOPLAM	Sayı	16	49	95	160
	Oran (%)	10,0	30,6	59,4	100,0

1990-2000 yılları arasında geçen sürede bölgede yoğun olarak cereyan eden çatışmalı ortam, insanların çoğunlukla toplu bir şekilde yaşadıkları alanları terk etmelerine neden olmuştur. Bu olay benzer şekillerde Van, Diyarbakır, Batman başta olmak üzere süreçten etkilenen tüm bölge kentlerinde benzer şekilde gerçekleşmiştir. Nitekim 2008 yazında Van kent merkezinde tarafımızdan yapılan bir alan araştırmasında da göç edenlerin % 41,3'ünün 1990-2000 döneminde göç ettiğini tespit ettik. Yine Batman kent merkezinde yaptığımız başka bir alan araştırmasında da, kente göç ile gelenlerin % 46,7'si sözü edilen dönemde kent merkezine gelmişlerdir ve göç nedenleri içerisinde güvenlik ve köy boşaltma ile ilgili nedenler % 44,2'lik bir oran teşkil etmektedir. UNDP tarafından 2006 yılında Diyarbakır'da yapılan bir araştırmada da benzer şekilde zorunlu göçmenlerin büyük bir kısmı (% 61,4) 1990-2000 döneminde yaşanan çatışmalı ortam ve köy boşaltmalarından dolayı göç etmiştir (UNDP, 2006: 18).

4.4. Göç Sonrası

Hakkâri kent merkezindeki göçmenlerin % 53,8'i göç sonrası işsizlik, % 15,6'sı barınma ve % 11,3'ü sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bütün varlıklarını kırsal alanda bırakmış ve göç etmeye mecbur kalmış insanların en fazla sıkıntı çektikleri konu, doğal olarak iş ve barınmadır (Tablo 9). Göç ile gelenlerin % 35,6'sının göç sonrası barınma ve kira bedellerini karşılayamama gibi nedenlerden dolayı mahalle değiştirmek zorunda kalmaları da bunu kanıtlamaktadır. Bunların da % 33,3'ü 3 defa, % 24,5'i 2 defa yer değiştirmiştir. Göç ettikten sonra yer değiştirenlerin % 50,9'u işsizler ile ve geçici işlerde bulunan ve tümü de kiracı olanlardır.

Göç edenlerin büyük bir bölümünün sebze-meyve tüketimleri göç öncesine göre azalma göstermiştir (% 70,6) ve ailelerin % 49,4'ü ancak yılda birkaç kez kırmızı et tüketebilmektedir. Bu durum, ekonomik yapı ile büyük uyum göstermektedir. Göç sonrası ailelerin % 87,5'i hiçbir yerden yardım görmediklerini ifade ederken, % 6,9'u resmi yetkililerden ve % 5'i de hayırsever kişilerden yardım gördüklerini belirtmişlerdir. Yardımların % 60'ını yakıt ve % 20'sini de erzak oluşturmaktadır. Göç sonrası insanların bir yaşama stratejisi oluşturamamaları, daha doğrusu böyle bir strateji oluşturacak araçlardan da yoksun bulunmaları, sözü edilen kitlelerin gelecek hayallerini yok eden bir sürece dönüşmektedir. Aşağıda da görüleceği gibi, olanakları elverdiği anda daha büyük kente göç edilmek istenmesi de, gelecekle ilgili duyulan derin kaygılardan kaynaklanmaktadır.

Tablo 9. Göç sonrası sosyo-ekonomik durum

Göç sonrası yaşanan en büyük sorun	Sayı	Oran (%)	Ailenin sağlık güvencesi	Sayı	Oran (%)
İşsizlik	86	53,8	Emekli sandığı	17	10,6
Barınma	25	15,6	Bağ Kur-SSK	10	6,3
Sağlık	18	11,3	Yeşil kart	111	69,4
Eğitim	10	6,3	Hiçbiri	22	13,8
Beslenme	7	4,4	Toplam	160	100,0
Kent yaşamına uyum	6	3,8	Göç öncesine göre sebze-meyve tüketimi	Sayı	Oran (%)
Güvenlik	3	1,9	Daha az	113	70,6
Psikolojik	3	1,9	Aynı	12	7,5
Diğer	2	1,2	Daha fazla	35	21,9
Toplam	160	100,0	Toplam	160	100,0

Göç eden ailelerin önemli bir kısmının (% 69,4) sağlık güvencesi yeşil karttır. Yeşil kart oranının en fazla olduğu kesim işsizler iken (% 70,7), hiçbir sağlık güvencesi olmayanların oranı % 13,8'dir. Hanelerin % 31,3'ünde kronik hastalığı olan bireyler bulunmaktadır. Hastalıklar içerisinde tansiyon (% 38,5), kalp-damar rahatsızlıkları (% 15,4) ve astım (% 10,8) başta gelmektedir. Bu ailelerin sadece % 66'sı bu rahatsızlıkları ile ilgili olarak tedavi görmektedir. Kentteki en önemli sağlık kuruluşunun devlet hastanesi olması ve sağlık güvencesi yeşil kart olanların çoğunlukta bulunması nedeniyle, hastaların %73,1'i burayı tercih etmektedir.

Göç edenlerin % 58,8'i daha önce yaşadıkları yere geri dönmek istediklerini belirtmişlerdir (Tablo 10). Geri dönmek istemeyenlerin de % 50'si, ancak devlet yetkilileri yardımda bulunursa bunu yapabileceklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, göçmenlerin % 78,8'i eski yaşama mekânlarını arzulamaktadır. Mevcut koşullarda geri dönmek istemeyenler, daha çok güvenlik sorunları (% 27,3), kentin imkânlarını terk etmek istememe (% 22,7), mal varlıklarını kaybetme (% 21,2) ve konutunun yıkılmış olmasını (% 13,6) gerekçe göstermişlerdir. İşsizlerin % 80,9'u daha önce yaşanan yer ile ilgili sorunlardan (mal varlığı, konut ve güvenlik) dolayı, buna karşılık küçük esnafın % 53,9'u ve memurların % 50'si ise, kentte düzenini kurduğundan ve kentin imkânlarını terk etmek istemediğinden dolayı geri dönmek istememektedir. Ankete katılanların % 34,4'ü başka bir yere göç etmek istemektedir. Bunların da % 51'i Van, % 18,2'si Mersin, % 10,9'u İstanbul ve % 9,1'i Antalya'yı düşünmektedir. Ankete katılan ailelerin sadece % 8,8'inde aile bireylerinden bir ya da birkaçı Hakkâri dışına göç etmişlerdir ve bunların da % 46,9'u Van'a, % 35,7'si Mersin'e, % 12,2'si İstanbul'a ve geri kalanı da Antalya'ya yerleşmişlerdir.

Tablo 10. Göç edenlerin geri dönme arzuları

Daha önce yaşanan yere geri dönmek isteği	Sayı	Oran (%)
Evet	94	58,8
Hayır	66	41,3
Toplam	160	100,0
Geri dönmek istememe nedeni	Sayı	Oran (%)
Kentin imkânlarını terk etmek istememe	15	22,7
Güvenlik sorunları	18	27,3
Mal varlıklarını kaybetmiş olma	14	21,2
Önceki yerde artık evinin olmayışı	9	13,6
Kentte düzenini oturmuş olma	5	7,6
Kent yaşamına alışmış olma	4	6,1
Kan davası vb. toplumsal sorunlar	1	1,5
Toplam	66	100,0
Resmi yetkililerin yardımı durumunda geri dönme arzusu	Sayı	Oran (%)
Evet	126	78,8
Hayır	34	21,3
Toplam	160	100,0

Göç edenlerin % 79,4'ü her gün ve % 13,8'i de haftada bir kent merkezine uğramaktadır. 50 yaşın üzerinde günlük olarak merkeze uğrama oranı düşerken (% 63,3), bu yaşın altındakilerde oran çok yüksektir (% 83,1). Meslek ve aylık gelir durumunda önemli bir farklılaşma görülmemekle birlikte, kadınlarda kent merkezine günlük uğrama oranı % 47,4'e düşmektedir. Ankete katılanların % 23,8'i boş zamanlarını kahveye giderek ve oyun oynayarak geçirirken, % 21,3'ü dinlenerek, % 19,4'ü kent merkezinde gezinerek ve 11,3'ü akraba-arkadaşlarını ziyaret ederek değerlendirmektedir. 15-18 yaş grubundakilerin % 30'u, 19-25 yaş grubundakilerin % 26,9'u ve 26-34 yaş aralığındakilerin % 35,7'si boş zamanlarını kahveye giderek değerlendirirken, 35-50 yaş grubundakilerin % 27,8'i 51-65 yaş grubundakilerin % 34,8'i ve 65 yaşın üzerindeki de % 57,1'i dinlenerek değerlendirmektedir. Herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmayanlarda kahveye gitme oranı artarken (% 36,4), bu oran emeklilerde % 66,7 ve işsizlerde % 34,5'tir. Geçici işlerle uğraşanlarda kent merkezinde gezinti (% 42,9) ve ev kadınlarında ev bakımı işleri (% 50) önem kazanmaktadır. Yine boş zamanlarını kahveye giderek değerlendirenlerin % 71,1'i ve kent merkezinde gezinerek vakitlerini geçirenlerin % 48,4'ü aylık 300 TL'nin altında gelire sahip olanlardan oluşmaktadır. Bölgenin diğer kentlerinde olduğu gibi, Hakkâri'de de işsizlik ile kahve ve çay ocağı gibi mekânların sayısı arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur.

Tablo 11. Boş zamanları değerlendirme şekli

Boş zamanlarını değerlendirme şekli	Sayı	Oran (%)
Ev bakımı – bahçe işleri	9	5,6
Mahallede gezinti	1	0,6

Kent merkezinde gezinti	31	19,4
Kahveye gitme – oyun	38	23,8
Dinlenme – uyuma	34	21,3
Spor	5	3,1
TV seyretme	14	8,8
Akraba – arkadaş ziyareti	18	11,3
Kitap – gazete okuma	7	4,4
Piknik yapma	1	0,6
Partiye – derneğe gitme	2	1,3
Toplam	160	100,0

Son olarak, ankete katılanlara yarın ile ilgili korku ve beklentilerinin neler olduğu soruları sorulmuştur. Bu sorulara verilen yanıtlar, bir yandan göç sonrası içine düşülen başta ekonomik olmak üzere çeşitli sıkıntıların bir yansıması olarak ortaya çıkarken; diğer taraftan da göç sürecinin doğrudan ve dolaylı yoldan yaratmış olduğu psikolojik etkilenmeyi de gözler önüne sermektedir. Bu durum, hem korkuların, hem de umutların iş, aile, barınak gibi temel yaşamsal konular üzerinde odaklanmasına neden olmuştur (Tablo 12).

İnsanların başlarına gelmesinden en çok korktukları konular, genellikle ailesel olanlardır. Örneğin, eve ekmek götürememe, çocuklarının kötü alışkanlıklar edinmesi ve çocuklarını kaybetmek gibi daha çok ailesel olan korkuların oranı % 55,7 iken, bireysel kaygılar % 40,6'dır. Ancak, gerek korkular ve gerekse yarından beklentiler incelendiğinde, ekonomik kaygıların odak noktasında olduğu açıkça görülecektir. Örneğin, korkularda eve ekmek götürememek, beklentilerde ise iyi bir iş umudu ilk sırada gelmektedir. 51-65 yaş grubunda, çocuklarının geleceği temel beklentiyi oluştururken (% 39,1), diğer yaş gruplarında iş ile beklentiler daha baskın gelmektedir. Diğer taraftan, emeklilerde sağlığını kaybetmek (% 66,7) temel kaygıyı oluştururken, küçük esnafın (% 23,3), enformel işlerdeki (% 29,4), geçici işlerde bulunanların (% 28,6) ve işsizlerin (% 24,1) temel kaygısı eve ekmek götürememek ile ilgilidir. Kadınların ve erkeklerin yaşamdan beklentileri iş üzerinde yoğunlaşırken (%63,2 ve %53,6), kaygılar konusunda farklılaşmaktadırlar. Kadınlarda daha çok çocuklarını kaybetme (% 21,1), erkeklerde eve ekmek götürememe kaygısı (% 25) ilk sıraya yerleşmektedir.

Tablo 12. Korkular ve beklentiler

Başınıza gelmesinden en çok korktuğunuz şey	Sayı	Oran (%)
Sağlığını kaybetmek	29	18,1
Ölüm	14	8,8
Eve ekmek götürememek	37	23,1
Yanlış anlaşılma	5	3,1
Çocuklarını kaybetmek	22	13,8
Yalnızlık ve dışlanma	4	2,5
İhanet	13	8,1
Çocuklarının kötü alışkanlıklara yönelmesi	30	18,8

Diğer	6	3,8
Toplam	160	100,0
Yaşamdan (yarından) beklentiniz	Sayı	Oran (%)
İyi bir iş	87	54,4
İyi bir ev	18	11,3
Çocukların iyi bir yerde eğitimi	28	17,5
Sağlıklı olmak	11	6,9
Başka bir kentte yaşamak	7	4,4
Mal-mülk sahibi olmak	3	1,9
Diğer	6	3,8
Toplam	160	100,0

5. Değerlendirme ve Sonuç

Hakkâri, 1990 yılı sonrasında kırsal alanlardan kaynaklanan yoğun göçlerin baskısı altında olan bir kenttir. Göçlerin büyük çoğunluğu, güvenlik gerekçesiyle onlarca köy ve mezranın boşaltılması (ailelerin % 65,6'sı bu nedenle göç etmiştir) nedeniyle gerçekleşmiştir. Ayrıca, bölgede uygulanan koruculuk sisteminin yarattığı dayatmalar da bu konudaki diğer bir etkidir. Çağdaş demokratik ülkelerde esas olan birey ve bireyin devlet tarafından korunmasıdır. Bu nedenle, belli bir sosyo-ekonomik düzen içerisinde yaşayan insanların korucu olmaya zorlanmaları, her şeyden önce insanların sahip olduğu düzeni alt üst ettiğinden ve kendilerini korumasız, güvenliksiz bir duruma düşürdüğünden toplu ve çoğunlukla da zorunlu göçlere neden olmuştur. Hakkâri kent merkezine yönelen göçlerin % 77,5'i insanların rızası dışında gerçekleştiğinden, bunu "zorunlu göç" olarak tanımlamak gerekmektedir. Hâlbuki göçmenlerin % 98,8'i göç öncesi hayvan beslemekte ve % 94,3'nün de 6 dekarın üzerinde tarım arazisi bulunmaktadır. Boşalan onlarca yerleşim biriminde yürütülen tarımsal faaliyetler sona ermiş ve kırsal alanda ekonomik kaynaklarını kaybeden insanlar, kentin yeni işsiz ve yoksul kitlesini oluşturmuştur. Nitekim göç edenlerin % 52,5'inin bağ-bahçe ve evleri tahrip olurken, % 32,5'nin de hayvanları göç nedeniyle telef olmuştur.

Hakkâri'de göç edenler arasında derin bir yoksulluk ve yoksunluk hüküm sürmektedir. Aslında Hakkâri'nin durumu bölgenin aynı süreci yaşamış diğer kentlerinden pek de farklı değildir. Bölgedeki zorunlu göç sürecinin etkileri çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Ülke milli gelirinde oldukça düşük bir paya sahip olan bu yoksul kentte, göç dalgasıyla beraber, yoksulluk neredeyse yaşam şekli haline gelmiştir. Göç eden ailelerin % 46,9'nun aylık 300 TL'nin altında ve % 74,4'nün de 500 TL'nin altında bir gelire sahip olması, kentte yaşanan yoksulluğun başka bir işaretidir. Hane içerisindeki birey sayısının yüksek olması (hanelerin % 78,5'i 7 ve daha fazla birey sayısına sahiptir), göç edenlerin açlık sınırının çok altında koşullarda yaşamlarını sürdürmesine neden olmaktadır. Büyük kentlerde mevcut olan enformel ilişki ağlarının burada bulunmaması, mevcut faaliyetlerin bir sisteme dönüşecek ve kentin bu tür ilişkileri oluşturacak koşullardan yoksunluğu da, insanları gelecek için birtakım stratejiler oluşturacak araçlardan bütünüyle mahrum bırakmaktadır. Üstelik doğum oranlarının ve ortalama aile büyüklüğünün

ülke ve bölge ortalamasının üzerinde olduğu Hakkâri’de, mevcut koşullarda bir değişiklik olmadığı sürece, yoksulluğun kendini sürekli olarak yeniden üreterek devam edeceğini tahmin etmek zor değildir.

Göçler, toplumsal yoksulluğun yanına mekânsal yoksulluğu da eklemiştir. Nüfusun 10 yılda neredeyse iki katına çıktığı kentte, zaten sağlıklı olan altyapı çökmüş ve kent sakinlerine en temel insani hizmetleri sunamayacak dereceye gelmiştir. İnsanların çöp-temizlik (% 40), su (% 24,4) ve yollar (% 20) ile ilgili önemli altyapı sıkıntıları çektiği kentte, konutların % 56,3’nün toprak evlerden oluşması, mekânsal yoksulluğun başka bir göstergesidir. Göçle gelen insanların adeta üst üste yığılırcasına kent merkezindeki derme çatma konutlarda birikmeleri, yaşam kalitesini sınırlandırmıştır. Göçle beraber, yeni yoksul mahalleleri meydana gelmiş ve bu alanlar giderek kentin geri kalan kısımlarından farklılaşmaya başlamıştır. Kente düzenli su verilememesinden ve çöplerin dahi düzenli toplanmamasından dolayı, salgın hastalıklarda artış kaydedilmiştir. Sorunlu olan sağlık altyapısı, yeni durumla beraber bizzat sorunun kendisi haline gelmiştir. Göçle birlikte ortaya çıkan beslenme yetersizlikleri, bölgedeki sağlık sorunlarının diğer bir nedenidir. Göç eden ailelerin % 70,6’sının sebze ve meyve tüketimi göç öncesine göre azalmıştır. Doktor başına düşen hasta sayısının 1995 yılında 2312 kişiden beş yılda 2816 kişiye çıkması, göçün bir göstergesi olmasının yanında, sağlık hizmetlerinin içinde bulunduğu problemi göstermesi açısından önemlidir.

Göç sürecinden kadınlar ve çocuklar daha çok etkilenmiştir. Göçün psikolojik etkilerini paylaşmanın dışında, çocuklar en temel hakları olan eğitimden mahrum kalmış, kentte geçimlik bir iş bulamayan ailelerin kimi çocukları aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla sokakta çalışmaya başlamış ve okula gidememiştir. Göç eden ailelerin % 31,9’unda ekonomik nedenlerden dolayı bir ya da birkaç çocuk okula devam edememektedir. Ayrıca, birden fazla öğrencinin bulunduğu yoksul ailelerde, özellikle kız çocuklarının okuma hakkından mahrum edilmesi (okula devam edemeyenlerin % 74,6’sı), sorunun başka bir çarpıcı boyutunu meydana getirmektedir.

Göçmenler, geri dönmek istemelerine rağmen, geldikleri yerle ilgi güvenlik kaygıları (% 27,3) giderilmediği ve geldikleri yerdeki başta konut olmak üzere bütün mal varlıklarını kaybetmiş olmaları (% 34,8) nedeniyle geri dönüşe bu aşamada sıcak bakmamaktadırlar. Göçmenlerin % 58,8’i daha önce yaşadığı yere dönmek istemekte, ancak devletin yardımcı olması koşuluyla bu oran % 78,8’e çıkmaktadır.

Kendi kaderlerine terk edilen göçmenler arasında endişe ve gelecek kaygısı baskındır. Anketimize katılanların korkularının başında eve eklemek götürememek olması (% 23,1) ve birçoğunun da yaşamdan en büyük beklentisinin iyi bir iş olması (% 54,4) da, geleceği planlamak için hiçbir araca sahip olmayan insanların derin kaygılarını ifade etmesi bakımından önemlidir. Birçoğunun bir iş sahibi olmak bir yana, Hakkâri’nin dışında herhangi bir yerde geçimini sağlayacak bir iş bulmaları da ülkenin mevcut ekonomik yapısı ve politikaları ile olanaksızdır. Zira hem göçmenlerin kent dışında geçimlerini sağlayacak olanakları kısıtlıdır, hem de son

20 yılda gelişen yeni kentsel yoksulluk biçimleri büyük kentlerdeki yaşam akışını da tümüyle olumsuzlaştırmıştır.

Bu noktada yapılması gerekenler açıktır. Hiçbir endüstriyel faaliyetin bulunmadığı kentte, devletin bir sosyal adalet aygıtı olarak üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Bunun için de, bölgenin koşullarına uygun iş alanları yaratılmalı ve gerekli iş formasyonlarından yoksun olan kitlelere meslek edinme eğitimleri verilerek istihdamları sağlanmalıdır. Ekonomik olarak diplerde yer alan yoksul yığınların barınma sorunu halledilmeli ve temel insani gereksinimleri karşılanmalıdır. Kentin sakinlerine ana-çocuk sağlığı konusunda kapsayıcı hizmetler götürülmeli, aileler bu konuda bilinçlendirilmelidir. Özellikle yoksul kitlelerin yaşadığı yerlerde konut ve yaşam sağlığının iyileştirilmesi sağlanmalıdır.

Zorunlu göç mağdurlarının zararları eksiksiz karşılanmalı ve bu konudaki bürokratik kargaşa ortadan kaldırılarak bu haktan herkesin yararlanması sağlanmalıdır. Geri dönmek isteyenlere, gidecekleri yerde güvenlik endişelerini ortadan kaldıracak yaşama koşulları sağlanmalıdır. Ayrıca, geri dönüşlerde insanların konutlarını yeniden yapacak ve köyde tarımsal faaliyetlerini sürdürmeye yetecek maddi destek verilmelidir.

Sonuç olarak, Hakkâri kentindeki göçlerden kaynaklanan yoksulluk toplumsal kutuplaşmayı arttırmaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizlikler ve giderek artan yoksulluk, sadece toplumun tutunma harcını yok etmekle kalmamakta, aynı zamanda bireyleri hızla toplumun dışına itmektedir. Bireyler giderek yaşadıkları alana yabancılaşmakta ve toplum dışı kalmaktadırlar. Olayın en trajik yönü ise, ötekileşen/diğerleşen kesimlerin sürekli olarak artması ve toplumsal yapıyı zedeleyecek ölçüde çoğunluk durumuna geçmesidir. Bu nedenle, yapılması gerekenler ivedilikle ve planlı bir şekilde yapılmazsa, büyük toplumsal çalkantıların ve gerilimlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Kaynaklar

- Açıklalın, Neriman (2003), “Çalışan Kent Yoksulları”, *Yoksulluk*, Cilt I, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, ss. 368-385.
- Aker, A. Tamer (2006), “Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Yerinden Edilmenin Nedenleri, Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları ve Geri Dönüş Süreci”, “*Zorunlu Göç*” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul: TESEV Yayınları, ss. 234-244.
- Al, Yonca (2003), “Van’da „Diğerleri“nin Mekânları”, *Birikim*, Sayı: 86-87, ss. 154-161.
- Bauman, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar* (Çev. Ü. Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Bilsel, S. Güven ve diğ., (2002), “Kentsel Yoksulluk / Yoksunluğun Değişik Tanımları ve Boyutları Üzerine”, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası, ss. 193-197.
- Buğra, Ayşe ve Keyder, Çağlar (2003), *Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi*, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).

- Çolakoğlu, Elif (2003), “Kentsel Yoksulluk”, *Yerel ve Kentsel Politikalar*, Konya: Çizgi Kitabevi, ss. 463-490.
- DİE, (2002), *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Hakkâri*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DİE, (2003), *İl Göstergeleri (1980-2003)*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DPT, (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT, (2004), *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Ersoy, Melih ve H. Şengül, Tarık (2002), *Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği*, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Gül, Hüseyin Gül ve Gül, Songül Sallan (2008), “Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Çalışmaları”, *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, İzmir: Yakın Kitabevi, ss. 57-96.
- Işık, Oğuz ve Pınarcıoğlu, M. Melih (2003), *Nöbetleşe Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnsel, Ahmet (2001), “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir öneri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89 (Yaz 2001), ss. 62-72.
- Kalaycıoğlu, Sibel (2002), “Türkiye’de Kentsel Yoksulluğun Tanımlanmasında Geçinme ve Aile Stratejilerinin Etkileri”, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası, ss. 65- 72.
- Komisyon, (1998), *Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, Ankara: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.
- Koray, Meryem (2001), “Gerçekliklerin „Stilize“ Edildiği Bir Dünyada „Ötekileşen“ Yoksulluk”, *Toplum ve Bilim*, sayı:89 (Yaz 2001), ss. 218-241.
- Kurban, Dilek (2006), “Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası’nın Uygulamasının Sonuçları”, *“Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: TESEV Yayınları, ss. 245-262.
- Laçiner, Ömer (2007), “Bir Süreç ve Durum Olarak Yoksullaşmayı Sorgulamak”, *Yoksulluk Halleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 313-324.
- Oruç, Yeşim M. (2001), “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89 (Yaz 2001), ss. 73-87.
- Seyyar, Ali (2003), “Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele”, *Yoksulluk*, Cilt I, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, ss. 38-69.
- Şengül, Tarık (2002), “Kentsel Yoksulluk ve Mekânsal Ölçek Sorunu”, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası, ss. 45-52.
- UNDP, (2004), *Türkiye 2004 İnsani Gelişme Raporu*, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).
- UNDP, (2006), *Zorunlu Göç ve Etkileri: Diyarbakır*, Ankara: UNDP Kalkınma Merkezi.

Migration and Poverty: Hakkâri Sample

Since on the one hand transportation and communication technologies have increased mobility of the community, on the other hand agriculture has not become the main sector for people to continue their life, the land for agriculture has been dispersed among people, output of land has decreased, and wrong policies have implemented in the Turkey, many people have left from rural areas. Besides, violence and terror occurred in the east and southeast part of the country has increased the migration towards the urban areas. In addition to those, hundreds of villages and people have been evacuated because of the security issues. As the province of Hakkâri has one of the most populous immigrants in the east Anatolia region and has become an attractive place for migrant to come together, the phenomenon of migration has lead to continuing the people's live as the main problem.

Method

Many people have migrated to Hakkâri, the subject of this study, from the rural areas of it especially after 1990s as they migrated to several provinces in east and southeast part of the country. Findings of observations and interviews conducted in the region, and survey done in the households have been evaluated in this research. In addition to mechanism of migration, the surviving strategies in the city have been observed. The empirical method has been applied in the research. The survey has been conducted with 1,264 people in the city having average family size of 7.9 without taking into account the reasons behind their migration after the houses in the survey has randomly been determined. Head of the family has been chosen as a participant to the survey; however, if he is not at home, the person who can answer the questions on behalf of him has been asked to fill the questionnaire. The data obtained from the survey has been strengthened with interviews conducted with people who migrated to the city at different times.

Findings and Conclusions

There are deep poverty and deprivation among people who migrated to Hakkâri. In fact, this process lived in Hakkâri is not much different from that of the other cities. Poverty has become almost a way of life in the city having a low share of national income. Most of the refugees are unemployed (36.3%). Besides, the percentage of people who are street hawker and porter is 10.6 and the percentage of people who can do any kinds of work is 17.5. Therefore, 64.4 percent of migrants are either unemployed or not having a specific job. 46.9 percent of migrants' monthly income is below 300 TL. The rate of people whose monthly income is under 500 TL is 74.4%. The number of person in families who migrated to Hakkari is higher. Of 160 families, 125 of them (78.6%) have a family size of 7 or more. 31.9 percent of the families have children who do not need to attend school at their school age. However, 62.7 percent of these families have one child who cannot attend to school and 31.4 percent of these families have 2 children who unable to attend school. The chief reasons behind why these school-age children could not attend the school are economic problems and lack of money to meet school fees and expenses with a percentage of 76.5.74.6 percent of students who cannot attend to

school due to various reasons are female students. An important part of the families (30.6%) are living in housing units having size of 71-100 sqm and 44.9 percent of these group of residents have a family size of 7-10. In addition to that, the majority of residents (38.9%) who sit in a house having 40-70 size have the family size of 11-15

Almost all migrants had been living in rural areas before they moved to Hakkâri. The majority of migration (70.6%) was occurred between 1990-2000 when there was a high violent clashes between PKK and Turkish National Security Forces. The main reason for this migration is security reasons and evacuation of villages and hamlets. 77.5 percent of migrants stated that they had been forced to move. In the period of 1985-90, The proportion of people forced to migrate was 31.6%, 89.6%, and 92.3% in the period of 1985-90, 1990-95, and 1995-2000, respectively. While 30.6 percent of household migrated as a family, 59.4 percent of them moved as a whole village. On the other hand, due to migration, 85 percent of migrants' vineyard-garden, homes, and animals have been damaged. 53.8 percent of migrants in the city center of Hakkâri have faced with unemployment after migration, 15,6 percent of them have faced with housing problems, and 11.3 percent of them have faced health problems . Fruit and vegetable consumption of migrants have comparatively decreased after migration (70.6%) and 49.4 percent of families can consume a meat only few times in a year. Majority part of migrants' health insurance guarantee is green card with a percentage of 69.4

With migration, the new poor neighborhoods have occurred and these areas have increasingly began to diverge from the rest of the city. Because of problems of giving regular water to the city and the collection of garbage, epidemic diseases have been recorded. More women and children have been affected by the process of migration. Except for sharing the psychological effects of migration, children have been deprived of education as their essential rights and some kids have started to work-in the streets in order to contribute to the family budget and hence, they have not continue to school. Among the migrants left their own fortune, worry and anxiety of the future have been dominated. Main fears of the respondents to survey are not taking home bread (23.1%), and many of the having an expectation of a good job (54.4%) from the job. These results are crucial since they show the deep concerns of people having not any tool to plan their future. The immigrants have not wanted to return at this stage, because their concerns regarding security have not been eliminated (27.3%) and they have lost all their assets (34.8%).

As a result, migration caused by the poverty increases the social polarization in the city of Hakkâri . The growing disparities in income distribution and poverty not only destroy composition of the society, but also push out the members of the community quickly. Individuals are increasingly alienated to their area and are staying out of the community. The most tragic aspect of the event is that "others" have increased continually and they considerably become the majority of the community that damages the social structure of the country.